

folk/ed. Derg, 2020; 26(3):707-732
DOI: 10.22559/folklor.1208

Evlilik Geleneklerinde Özel Ritüel: Kahramanmaraş Gelin Hamamı

Special Ritual in Marriage Traditions:
Bridal Bath of Kahramanmaraş

Mine Ceranoğlu*
Meltem Özsan**

Öz

Hamam; yıkanma, temizlenme ve şifa bulma amacının ötesinde farklı ritüellerin uygulandığı yerdir ve geçmişte olduğu gibi bugün de hamam geleneği kültürümüzün önemli bir parçasıdır. Uzun bir geçmişe sahip hamam geleneği, her toplumun örf ve adetlerine göre şekillenmiştir. Türk kültüründe de hamam geleneği, farklı amaçlar için uygulanmıştır. Temizlik, sağlık gibi amaçların yanı sıra evlilik geleneği olarak gelinler için hazırlanan gelin hamamı, hamam kültürünün en özeli ve dikkat çekenidir.

Gelin hamamı, düğün öncesinde gelinin ve damadın kadın akrabaları arasında yapılan bir ritüeldir ve renkli eğlenceler içerir. Gelin hamamında odak noktası gelindir ve tüm hazırlıklar geline göre yapılmaktadır. Ülkemizde gelin hamamının önemsendiği ve uygulandığı illerden biri de Kahramanmaraş'tır. Kahramanmaraş ili, su bakımından oldukça zengin olduğu için pek çok hamam inşa edilmiş ve bu hamamlarda evlilik geleneğinde özel bir yer tutan gelin hamamları yapılmıştır.

Geliş tarihi (Received): 14.03.2020- Kabul tarihi (Accepted): 18.06.2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü. mceranoğlu@cu.edu.tr. ORCID ID 0000-0002-5338-6301.

** Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü. meltemozsan@ksu.edu.tr. ORCID ID 0000-0001-6217-4602.

Çalışmada hamam kültürünün tarihte ve günümüzde uygulamaları hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda gelinlere göre yürütülen hamam hazırlıkları içerisinde geçmişte olduğu gibi günümüzde de titizlikle hazırlanan ve önemsenen hamam bohçaları ve içerisinde yer alan ürünler incelenmiştir. Kahramanmaraş hamamları ve hamam kültürünün aktarılması üzerine yürütülen çalışmada, bölgede bulunan hamamların dış ve iç mekân fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Bu amaçla Kahramanmaraş kültürü hakkında bilgiye sahip ve o bölgede yaşayan kişiler ile görüşülmüş, kişisel koleksiyonlarda bulunan ürünler fotoğraflarla belgelenmiştir. Yapılandırılmamış görüşme ile elde edilen veriler doğrudan çalışmaya aktarılmıştır. Bununla birlikte saha araştırması yapılarak hamam kültürünün yaşatılmasına tanıklık edilmiştir. Çalışma sonucunda, evlilik ritüellerinden gelin hamamının geçmişte sıklıkla uygulandığı ancak günümüzde azalsa da hâlâ uygulanmaya devam edildiği ve uygulama biçiminde değişiklikler yaşandığı gözlenmiştir. Geleneğin devamlılığı, modernleşme sürecine ayak uydurarak eğlenme amaçlı, gelinin yakın kız arkadaşlarının katıldığı bir nevi bekârlığa veda partisi şeklini aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda, Kahramanmaraş ilinin kültürel simgelerinin gelecek nesle aktarılması ve literatüre kazandırılması ile ilgili öneriler çalışma sonucunda verilmiştir.

Anahtar sözcükler: *gelin, hamam, Kahramanmaraş, evlilik, ritüel*

Abstract

Bath; is the place where different rituals are performed beyond the purpose of bathing, cleansing and healing. As in the past, the Turkish bath (hammam) has a significant place in our social culture. Turkish bath tradition with its long history has been shaped according to the customs and traditions of each society. The Turkish bath tradition has also been practiced for different purposes in the Turkish culture. In addition to the purposes such as cleaning and health, the bridal bath prepared for brides as a marriage tradition is the most special and remarkable functions of the Turkish bath culture.

The bridal bath is a ritual between the bride's and the groom's female relatives before the wedding and includes colorful entertainment. In the bridal bath, the focus is on the bride and all preparations are made according to the bride. Kahramanmaraş is one of the provinces where bridal baths are considered as important and practiced in our country. Since Kahramanmaraş is very rich in water resources, many baths were built and bridal baths, which hold a special place in the marriage tradition, were built in these baths.

This study presents information on the historical and current bath culture practices. At the same time, as part of the preparations of the baths carried out according to the brides, as in the past, the bath packs today are meticulously prepared. This study also examines these bath packs and their contents. In the study, on the transfer of Kahramanmaraş baths and bath culture, outdoor and indoor photographs of the baths in the region were taken. For this purpose, people who have knowledge about Kahramanmaraş culture and who live in the region were interviewed, and the products in personal collections have been documented with photographs. Data obtained through unstructured interviews were directly transferred to the study.

In addition to this, a field study was conducted to observe the survival of the bath culture. As a result of the study, it has been observed that the bridal bath, which is one of the marriage rituals, was frequently practiced in the past, but it is still practiced even though it is decreasing today and there are changes in the form of practice. It is concluded that the tradition has taken the form of a bachelorette party with the participation of close friends of the bride, for the purpose of having fun by keeping up with the modernization process. At the end of the study, some suggestions were made about transferring the cultural symbols of Kahramanmaraş province to the next generation and bringing them into the literature.

Keywords: *bride, bath, hammam, Kahramanmaraş, marriage, ritual*

Extended summary

The baths and the tradition of bathing are the integral parts of the Anatolian culture diversity, starting from the holy springs protected by the prehistoric gods and extending to the neighborhood baths that today decorate each Anatolian city with their small domes.

The tradition of water and bathing at the root of the country continued smoothly in the Christian, Byzantine and Islamic-Turkish periods. The Anatolian water tradition combined with the importance given by Islamic religion to cleanliness caused the emergence of the Turkish bath.

Turkish baths, which have an important place in urban life, besides their main function, also have functions such as choosing girls as future brides, holding close neighbor conversations, bringing some occupational groups together periodically. Turkish bath has taken its place in the memory of the society as places where art and literature topics are discussed and sometimes entertainment is organized. Baths have also been used for rituals that have a place in important transition periods such as birth and marriage. The bath culture, which has a special place in the traditions of marriage in Kahramanmaraş province, has been practiced for this purpose for many years. Today, it has been observed that the field of practice for this tradition has narrowed and people have performed such rituals for different purposes.

It has been observed that the bridal bath ritual was frequently practiced in the past, but the practice area has narrowed in its current approaches, but still continues to be practiced nonetheless. The bath culture, which is accepted as one of the marriage rituals in Kahramanmaraş province, has been acknowledged as a cultural activity; in the marriage traditions, it continued as a ritual performed among the female relatives of the bride and groom with colorful entertainments before the wedding. There have been changes in the way it is practiced over time; while it was aimed to fulfill a tradition in the past, today, it is practiced as an activity in daily life for entertainment purposes. The study, which introduces the significant history of the bath culture and its transfer to future generations, aimed to examine the importance given to the bath culture from the marriage rituals in the province of Kahramanmaraş and the changes it has undergone in the historical process. At the same time, the study promotes the contents of the bath package prepared for brides.

In the study, information about Kahramanmaraş bath culture is provided through a descriptive method. Outdoor and indoor photos of the baths in Kahramanmaraş were taken. In addition, information about the past and present practices of the bath culture was collected by discussing with the source people about Kahramanmaraş bath culture and bridal bath culture. In this context, personal interviews were conducted with Emine Dilitağı, Selma Zoral and Yıldız Gözlüklü, and the interviews were transcribed through speech analysis method.

Field study was carried out to examine and witness the bath culture on-site. In addition to the interviews with the source people, the works of the bridal bath culture in private collections were photographed and the information about the works was depicted.

Many baths have been built in Kahramanmaraş, which is very rich in terms of water resource. In addition, because of the fact that the city is located in a warm area, small bathroom spaces built in very small sizes in the form of shower cabins and are described as “enter and exit baths” have been widely available in the area since the past.

There are no inscriptions about when and by whom some baths of Kahramanmaraş were built. Therefore, it is not clear when the baths were built. However, Evliya Çelebi, who came to Maraş in the mid-17th century, mentioned in the Seyahatname about the culture of the bath in Maraş and the names of Çukur Bath, Çarşı-Pazar (Marmara) Bath and Boğazkesen Bath in the city. Also, these baths were mentioned: Çukur Bath, Acar Bath, Kuyucak Bath, Tüfekçi Bath, Divanlı Bath, Uzunoluk Bath, Flowery Bath, Gavur Bath, Hatuniye Bath, Pasha Bath and Elbistan Selçuklu Bath.

Baths from the Roman Period are seen in Anatolia; however, there is no Roman bath in Kahramanmaraş. In some cities of Anatolia, there are double baths for men and women consisting of two sections side by side. Yet, the traditional baths in Kahramanmaraş consist of one section and are used only by a group or alternately by women and men. Families in Kahramanmaraş went to Çukur Bath, Acar Bath, Kuyucak Bath and Tüfekçi Bath for the wedding rituals, and the families who continue this tradition still go to one of these baths.

Apart from the purpose of continuing the tradition, today’s bridal baths are also practiced for entertainment. If the bride’s or the groom’s family is from Kahramanmaraş, the families of both parties join the bridal bath. Among the items that are taken to the bath, are a bath pack, bath bowl, bath jug, clay bowl (row of clay), bath rug, bath floor, bath towel, mezer (loincloth), scaly bath shame, comb, pouch and bath bag.

Kahramanmaraş is one of the provinces where the bridal bath ritual was practiced very frequently in the past, and it still continues even though it has experienced a decrease. In the bridal baths in Kahramanmaraş, there were changes in the way of practice; practices of the bridal baths of the past continued until the early 90’s; yet, preparing bundles for the brides, Turkish bath upholstery, Turkish bath rugs, clay bowls, etc. are no longer preferred. Today, the bridal baths, which are for entertainment purposes only, have started to be arranged by the organizers. Baths are decorated for bridal baths, and the bride’s girlfriends usually attend the bridal bath. Today, this practice is done under the name of bachelorette party.

Nowadays, although the culture of going to the Turkish bath has decreased, the historical and cultural motifs of the Turkish bath have always attracted attention. Especially

in Kahramanmaraş, although the originally tradition is changing; it is still seen that there are families who continue this ritual. Social awareness should be created with various organizations in order to keep our culture specific rituals alive.

Giriş

İnsanoğlu, suyun bulunduğu topraklara yerleşerek köyler, kentler kurmuş; suyun olmadığı yerlerde ise kilometrelerce uzaktan suyu getirmenin yollarını aramıştır. “Susuz” yaşaması imkânsız olan insanoğlu, hayatta kalabilmek için suyu sadece içerek tüketmenin dışında sosyal ve kültürel gelişimini sürdürmek için her alanda kullanmıştır.

Su kültürünün en büyük etkilerinden birini de kuşkusuz temizlenme ihtiyacı ve bu ihtiyaçtan ortaya çıkan temizlenme yerlerinin yapılması olmuştur. Böylelikle tarih sahnesine, hamamlar ve daha sonra teknolojiyle beraber evlerin içerisine inşa edilen banyolar girmiştir (Güler, 2010: 12).

Eski kültürlerde ve antik çağda insanlar, tapınaklarını su ve su ile ilgili her türlü heykellerle doldurmuşlar; deniz, kaynak, kuyu ve göllerin tanrılar ve perilerle dolu olduğuna inanmışlardır. Musevi, Hristiyan ve İslam dininde de şifalı kaynaklarda geleneksel yıkanmanın insanları hastalıklardan koruduğuna ve iyileştirdiğine inanılmıştır (Weber, 2012: 2).

Tarih öncesi tanrıların koruduğu kutsal pınarlardan, bugün küçük kubbeleri ile her Anadolu kentini süsleyen mahalle hamamlarına değin uzun bir geçmişe sahip hamamlar ve yıkanma geleneği, Anadolu kültürler yelpazesinin ayrılmaz parçalarıdır. Ülkenin kökünde yatan su ve yıkanma geleneği Hristiyan, Bizans ve İslam-Türk dönemlerinde kesintisiz şekilde devamlılıklarını sürdürmüştür. Anadolu su geleneği, İslam dininin temizliğe verdiği önemle birleşmiş ve Türk hamamını ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hamamların yüzlerce ışık huzmesinin şekillendirdiği kubbelerle örtülü sıcak, buharlı mekânları; ferdin toplumla kaynaştığı bütünlü bir dünyanın nesnel ve sosyal temsilcileridirler. Türk hamamının kökenlerini ve başarısını sadece İslam dininin temizliğe verdiği önemle açıklamak yeterli olmayabilir. İslam dininin ritüel temizliğe verdiği önem gerçektir; fakat din bu konudaki etkili faktörlerin ancak bir tanesidir. Türk hamamının kökenleri kesintisiz bir gelişme zincirinin bir halkası olarak Bizans ve Roma hamamlarına, hatta daha da eskilere giderek Anadolu'nun Bronz Çağ uygarlıklarına ve her şeyin başında toprağında doğan su sevgisine ve kültürüne dayanmaktadır (Yegül, 2009: 99-100).

Anadolu'ya gelen Türklerin beraberinde getirdikleri banyo geleneği Roma ve Bizans geleneğiyle birleşip, İslamiyet'in de emrettiği temizlik kurallarıyla bütünleşince suyun kullanımını yeni bir kültürü, Türk banyosunu ortaya çıkarmıştır. Türk Banyosu daha sonra kurumsallık kazanıp, yıkanılan yer anlamına gelen hamam kelimesiyle de Türk Hamamı olarak kendi geleneğini oluşturmuştur (Yılmazkaya, 2002: 15).

Isınmak, sıcak olmak anlamındaki hamm (hamem) kökünden türeyen hamam (hammam) kelimesinin sözlük anlamı “ısıtan yer” veya “yıkanma yeri”dir. Türkçe'de bu kelimeyi karşılamak üzere ulaşılan en eski sözcük munça veya munçak'tır (Ögel, 1991: 107-108). Anadolu ve diğer Türk kültür çevrelerinde hamam yerine “yunak, çimek, yıkak, yunluk, issik, ısı, ısıcak, ısıdam, isik, issi” (Türkan, 2009: 163) gibi pek çok kelime kullanılmaktadır.

Hamam kültürü denilince Türk hamamının akıllara geldiği bu coğrafyada doğal ve ısıtma olmak üzere iki farklı hamama rastlanılmaktadır. Araştırmanın kapsamını oluşturan doğal su kaynağının kullanıldığı hamamlar da ikiye ayrılmaktadır. Doğal sıcak su kaynaklarının üzerine inşa edilmiş ve genellikle sağlık amacıyla kullanılan hamamlara kaplıca; şifalı olduğu bilinen ve içilen suların bulunduğu hamamlara ise içmece ismi verilmektedir. Anadolu'da metruk halde kaderine terk edilmiş birçok hamam bulunduğu gibi hala hizmet vermekte olan yüzlerce yıllık tarihi hamamlar da bulunmaktadır.

Hamamlarda mekân düzeni temelde; soyunmalık, soğukluk, ılıklik ve sıcaklıktan oluşan bölümler üzerine kurulmuştur. Bununla birlikte tesisat kısmının, su deposunun, odunluğun bulunduğu kapalı bölüme küllhan denilmektedir (Önder, 2007: 16; Çavuş, 2009: 17). Soyunmalık, cemeğah olarak da adlandırılmaktadır ve soyunmalıkta hamama gelen kişilerin yaygılarını (hamam döşemesi, hamam kilimi) sererek oturduğu, peştamallarını kuşandığı, sokak kıyafetlerini bohçaladığı, yıkama işlemi bitince dinlendiği yerdir (Köprülü, 2002: 823). Soğukluk, vücudun hamama hazırlandığı, yıkanılmayan, dinlenen ve havlu değiştirilen yerdir. Ilıklık, soğuklukla sıcaklık arasında yer alan bölümdür. Sıcaklık; göbük taşının, eyvanların ve kubbeli yıkanma odalarının (halvet, hücre) olduğu ve yıkanmanın gerçekleştirildiği yerdir (Karpuz, 1991: 986).

Kültürel zenginliğin önemli bir parçası olan hamamlar, eskisi kadar kullanılmasa bile birçok aktivite ve törensel uygulama için halen kullanılmaktadır (Kayserili & Korkusuz, 2018: 473). Kentsel hayatın önemli bir mekânı olan hamamlar, asıl işlevinin yanı sıra zaman zaman annelerin evlenecek yaştaki oğulları için eş adayı beğendiği, yakın komşu sohbetlerinin yapıldığı, bazı meslek gruplarının dönemseller olarak bir araya geldiği; sanat ve edebiyat konularının hasbıhal edildiği, bazen de eğlencelerin yapıldığı yerler olarak toplumun hafızasında yerini almıştır (Sami, 2017: 1534). Hamamlar özellikle doğum ve evlilik hayatı gibi önemli geçiş dönemlerinde yeri olan ritüeller için de kullanılmagelmiştir (Koşay, 1944: 116).

Amaç ve yöntem

Çalışmada betimseller yöntem kullanılarak Kahramanmaraş hamam kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Kahramanmaraş'ta bulunan hamamların dış ve iç mekân fotoğraf çekimleri yapılmıştır. Ayrıca Kahramanmaraş hamam kültürü ve gelin hamam kültürü hakkında kaynak kişiler ile görüşülerek bilgi toplanmış ve saha araştırması yapılarak hamam kültürünün yaşatılmasına tanıklık edilmiştir. Kaynak kişiler ile yapılan görüşmelerin yanı sıra özel koleksiyonlarda bulunan gelin hamam kültürüne ait eserler fotoğraflanmış ve eserlere ait bilgiler betimlenmiştir.

1. Kahramanmaraş hamamları ve hamam kültürü

Su bakımından oldukça zengin olan Kahramanmaraş'ta pek çok hamam inşa edilmiştir. Ayrıca şehrin sıcak bir bölgede yer alması dolayısıyla duş kabini biçiminde oldukça küçük ölçülerde inşa edilmiş, "girçık hamamı" olarak nitelendirilen küçük banyo mekânları da bölgede eskiden beri yaygın olarak var olmuştur (Gündoğdu, 2001: 200).

Kahramanmaraş'ın bazı hamamlarında ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine ilişkin kitabe bulunmamaktadır. Bundan dolayı hamamların tam olarak ne zaman inşa edildiği belli değildir. Ancak 17. yüzyıl ortalarında Maraş'a gelen Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde Maraş'taki hamam kültüründen ve şehirde Çukur Hamam, Çarşı-Pazar (Marmara) Hamamı, Boğazkesen Hamamı'nın adlarını zikrederek Maraş'ta beş adet hamamın varlığından bahsetmiştir (Adanır, 2014: 251).

Kahramanmaraş'ta Çukur Hamamı, Acar Hamamı, Kuyucak Hamamı, Tüfekçi Hamamı, Divanlı Hamamı, Uzunoluk Hamamı, Çiçekli Hamamı Gavur Hamamı, Hatuniye Hamamı, Paşa Hamamı ve Elbistan Selçuklu Hamamı bulunmaktadır.

Çukur Hamamı, Emek Mahallesi'nde bulunmaktadır ve hamamın girişinde bulunan açıklamada; hamama ait kitabenin olmadığı, ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru Dulkadiroğlu Beyliği döneminde yaptırıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca hamamın rüzgârlık, soyunmalık, ara soğukluk, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve küllhan (ısıtma yeri) bölümlerinden oluştuğu bilgisi de bulunmaktadır. Çukur Hamamı'nın işletmecisinden alınan bilgiye göre; bu hamamın hem kadınlara hem de erkeklere hizmet vermekte olduğu öğrenilmiştir.

Fotoğraf 1-2: Tarihi Çukur Hamamı'nın Çeşitli Açılardan Dıştan Görünümleri

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 3: Çukur Hamamı ana giriş kapısından soyunmalığa inen bölüm

Kaynak: A. Üzen Fotoğraf Koleksiyonu, 2019.

Fotoğraf 4-5: Çukur Hamamı soyunmalık bölümü ve hamam giriş kapısı
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 6-7-8: Çukur Hamamı tıraşlık, keselik bölümü ve sıcaklık girişi.
Kaynak: A. Üzen Fotoğraf Koleksiyonu, 2019.

Fotoğraf 9-10-11: Çukur Hamamı sıcaklık, halvet bölümü ve buhar odası
Kaynak: A. Üzen Fotoğraf Koleksiyonu, 2019.

Fotoğraf 12: Çukur Hamamı'nın yıkanma odaları kubbelerinin dıştan görünümü
Kaynak: <http://kahramanmarassehirrehberi.com/tr/icerik/cukur-hamami>

Acar Hamamı; Şehit Evliya Mahallesi, Kale Caddesi'nde bulunmaktadır. Halk arasında “Acar (Ecer: Yeni) Hamam” olarak bilinen yapı, aynı zamanda “Kale Hamamı” olarak da bilinmektedir. Hamam; rüzgârlık, soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve sıcaklığa bitişik su deposu ile külhanlardan oluşmaktadır (Özkarıcı, 2017: 35-36). Acar Hamamı'nın işletmecisinden alınan bilgiye göre; bu hamamın sadece kadınlara hizmet vermekte olduğu öğrenilmiştir.

Fotoğraf 13-14: Acar Hamamı'nın çeşitli açılardan dıştan görünümü
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 15-16: Acar Hamamı'nın dıştan görünümü ve soyunma yeri
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 17: Acar Hamamı sıcaklık bölümü (http://wowturkey.com/t.php?p=/tr375/levend46_DSC_0106_800x600.jpg, Erişim Tarihi:13.01.2020).

Kuyucak Hamamı, Turan Mahallesi'nde bulunmaktadır ve hamamın girişinde bulunan açıklamada; hamamı yaptırının bilinmediği; ancak XVI. yüzyılın ilk yarısında yaptırıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca hamamın rüzgarlık, soyunmalık, ılıkılık, aralık, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluştuğu bilgisi de bulunmaktadır. Kuyucak Hamamı'nın işletmecisinden alınan bilgiye göre; bu hamamın hem kadınlara hem de erkeklere hizmet vermekte olduğu öğrenilmiştir.

*Fotoğraf 18-19: Kuyucak Hamamı'nın çeşitli açılardan dıştan görünümü
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.*

Tüfekçi Hamamı, Kurtuluş Mahallesi'nde bulunmaktadır ve hamamın girişinde bulunan açıklamada; hamamı yaptıranın bilinmediği; ancak XVIII. yüzyılda yaptırıldığı bilgisi yer almaktadır. Ayrıca dıştan kare planlı olan hamamın soyunmalık, aralık, ılıklik, sıcaklık, su deposu ve küllhan bölümlerinden oluştuğu bilgisi de bulunmaktadır. Tüfekçi Hamamı'nın işletmecisinden alınan bilgiye göre; bu hamamın hem kadınlara hem de erkeklere hizmet vermekte olduğu öğrenilmiştir.

*Fotoğraf 20-21: Tüfekçi Hamamı'nın çeşitli açılardan dıştan görünümü
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.*

Divanlı Hamamı, Divanlı Mahallesindedir. 1900'te Tahsin adında bir zat tarafından yaptırılmıştır. Orijinal bir plana sahip olan Divanlı Hamamı sıcaklık, rüzgârlık, peştamallık, soyunmalık ve ılıklik olmak üzere beş kısımdan oluşmaktadır (<http://kahramanmarassehir-rehberi.com/tr/icerik/divanli-hamami>). Divanlı Hamamı'nın işletmecisinden alınan bilgiye göre; bu hamamın sadece erkeklere hizmet vermekte olduğu öğrenilmiştir.

Fotoğraf 22: Divanlı Hamamı'nın dıştan görünümü
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 23-24: Divanlı Hamamı'nın iç mekân görüntüleri
Kaynak: <http://kahramanmarassehirrehberi.com/tr/icerik/divanli-hamami>

Uzunoluk Hamamı, 18. yüzyılda yapılmış; fakat 1980'li yıllarda maliki tarafından yıktırılmıştır. Bu hamamın yer aldığı arsanın mülkiyeti daha sonra Kahramanmaraş Belediyesi'ne geçmiş ve hamamın yerine bir park yapılmıştır. Daha sonra ise 2008 yılında hamamın yerine Kahramanmaraş Belediyesi tarafından günümüzdeki mevcut hamam rekonstrüksiyon olarak yapılmıştır. Hamam, şu an Dijital Kurtuluş Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Fotoğraf 25: Uzunluk Hamamı

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

2. Kahramanmaraş hamam kültürü

Anadolu'da Roma döneminden kalma hamamlar görülmektedir; fakat Kahramanmaraş'ta Roma dönemi hamamına rastlanmamaktadır. Anadolu'nun bazı şehirlerinde yan yana iki bölümden oluşan erkeklere ve bayanlara ait çifte hamamlar yer almaktadır; fakat Kahramanmaraş'taki geleneksel hamamlar, tek bölümden oluşmakta ve bu hamamlar, sadece bir grup tarafından ya da dönüşümlü olarak kadınlar ve erkekler tarafından kullanılmaktadır.

Kahramanmaraş hamam kültürü ile ilgili Selma Zoral'la yapılandırılmamış görüşme yapılmış ve Kahramanmaraş'ta bulunan hamamlar ile ilgili şu bilgilere ulaşılmıştır:

Bakır tasın temizliği kalay, insanın temizliği hamam"...derlerdi eskiler. Hamamlarda buhar olayı olduğu için terleme olmaktadır. Terleme olayı olduğu zaman su damlacıkları başa sürekli damlamaktadır. Zoral, bu damlacıkların başın ağrmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Eski hamamlar, taştan olduğu ve nemi çektiği için baş ağrısı yapmamaktadır. Dilber Hamamı, Bahçepalas Hamamı, Anadolu Hamamı, Musa Kirişçi'nin Hamamı, terleme yapan hamamlardır; fakat Tarihi Çukur Hamamı, Kuyucak Hamamı, Çiçekli Hamamı (yıkılmıştır), Tüfekçi Hamamı, Acar Hamamı gidilmesi gereken hamamlardır. Eskiden evlerde banyolar olmadığı için insanlar hamamda yıkanmıştır. Hamam soğukluk, orta sıcaklık (orta yer/kese yeri) ve iç hamamdan (yıkanma yeri) oluşmaktadır (K2 ile Görüşme, 06.01.2020).

Kahramanmaraş hamam kültürü ile ilgili Emine Dilitaltı yapılandırılmamış görüşme yapılmış ve hamam kültürünün aşağıda anlatıldığı gibi uygulandığı ifade edilmiştir:

Hamamlara girildiğinde dört etrafı yerden bir ya da bir buçuk metre yüksekliğinde olan yükseklik bulunmaktadır. Buraya soyunma yeri adı verilmektedir.

Herkes yan yana, sırasına göre hamam kilimlerini sermekte ve soyunmaktadır (Fotoğraf 26-27). Hamamların açılış saati bellidir. Genellikle öğlen ezanı okunmadan evin çocuklarının sırtlarına havlu bohçaları bağlanmakta ve kildenlikle beraber hamama gönderilmektedir. Hamama hamamcıdan önce natır gelmekte ve müşterileri beklemektedir. Hamama gönderilen çocuklar kim tarafından gönderildiğini natıra belirtmektedir. Örneğin çocuklar, “bizi Hacer Hatun gönderdi, baş kurna istiyor” dediği zaman natır, hamam taşı ile kildenliği baş kurnaya yerleştirmektedir. Hatırı sayılır, soylu ya da daha varlıklı aileler baş kurna tarafında banyo yapmak istediği için ayrıca “baş parası” vermektedir. Günümüzde ise böyle bir durum yaşanmamakta; isteyen herkes istediği yere oturmaktadır. Hamama daha sonradan giden kadınlar soyunduktan sonra mezeri üzerine takmaktadır. İç hamama girdikten sonra natırın kildenliği ve hamam tasını koyduğu yere oturmakta ve suyun açılması beklenmektedir. Su açıldıktan sonra kadınlar başlarını, üç dört kere kille yıkamakta ve bol su dökerek kellerini akıtmaktadır. Saç tarandıktan sonra yine başa kil sürülmekte ve saçlar toplanarak kil saçta bekletilmektedir. Vücuda su döktükten sonra kadınlar kese işlemine geçmektedir. Kese işlemi yaklaşık bir saat kadar sürmektedir. Kadınlar keseyi ister kendileri yapmakta isterse beraber gittiği kişiye ya da natıra yaptırmaktadır. Kese işlemi bittikten sonra tekrar baş ve vücut iyice yıkanmaktadır. Bu sırada beraberinde götürülen yiyecekler ile sofraya kurulmaktadır. Şayet yaz mevsiminde gidilirse hamama yaz meyveleri, kış mevsiminde gidilirse kış meyveleri götürülmektedir. Son olarak yıkanılmakta, abdest alınmaktadır (K1 ile Görüşme, 06.01.2020).

Fotoğraf 26: Soyunmalık bölümünde hamam kilimi ve döşemesinin serildiği alan

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 27: Hamam kilimi, hamam döşemesi ve bohçaların yerleştirilmesi

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

3. Kahramanmaraş gelin hamamı kültürü ve hamam eşyaları

Kahramanmaraş'taki aileler, evlilik ritüellerinden biri olan gelin hamamı için Çukur Hamamı'na, Acar Hamamı'na, Kuyucak Hamamı ve Tüfekçi Hamamı'na gitmiştir ve bu geleneği devam ettiren aileler yine bu hamamlara gitmeye devam etmektedir.

Kahramanmaraş'ta geçmişte düğün öncesi ve sonrasında gelinlere özgü yapılan hamam kültürü ile ilgili bilgi toplamak için Selma Zoral ile yapılandırılmamış görüşme yapılmış ve aşağıda anlatıldığı şekilde uygulandığını ifade etmiştir:

Kahramanmaraş'ta düğünden önce ve düğünden sonra olmak üzere iki ayrı gelin hamamı yapılmaktadır. Birincisi düğüne bir hafta kala ya da düğünden üç-dört gün öncesinde; ikincisi ise düğünden bir hafta ya da on / on beş gün sonra erkek evinin kararlaştırdığı bir günde gerçekleşmektedir.

Düğünden önce gidilen hamama “düğün hamamı” adı verilmektedir. Düğün hamamı, erkek evi tarafından organize edilmekte ve her türlü yiyecek-içecek erkek evi tarafından götürülmektedir. Kayınvalide o gün curna kiralamaktadır (bir oda) ve kız evinin en yakınları (gelinin annesi, ablası, teyzesi yengesi, vs.) ile erkek evinin en yakınları (damadın annesi, ablası, teyzesi, yengesi vs.) en az on / on beş kişi olacak şekilde hamama gidilmektedir. Kayınvalide öyle bir sofraya döşer ki herkes hayran kalır hatta hamamda çiğ köfte yapan aileler bile olmuştur. Düğün hamamının olmazsa olmazı ise iki akraba arasında dembildek (darbuka) çalmak, şarkı, türkü söylemek ve eğlenmektir. Günümüzde yine düğün hamamı organizasyon şirketleri tarafından hazırlanmakta ve eğlence amaçlı olarak yapılmaya devam etmektedir.

Düğünden sora gidilen hamama ise “gelin hamamı” adı verilmektedir. Gelin hamamına sadece erkek evinde yaşayan kadınlar (gelin, kayınvalide, görümce, elti, vs.) gitmektedir. Gelin hamamında yeni gelin, çeyizinden getirdiği hamam kilimini, hamam döşemesini, kildenliğini, hamam tasını götürmektedir. Ayrıca gelin, hamam havlusunu, tarağını, kesesini, iç hamam bohçasına; iç hamam bohçasını da dış hamam bohçasına yerleştirmektedir. Dış hamam bohçası, hamam torbası içine yerleştirilerek hamama gidilmektedir. Hamam torbasının ucunda hedik torbası yer almaktadır ve evde pişirilen hedik koyulmaktadır. Hediğin yanı sıra hamamda yemek için mevsimine göre portakal, elma, tarhana, ceviz, taşlı armut (kış armudu), nar da götürülmektedir. Daha önceki yıllarda özellikle de kış aylarında yufka ekmeği ıslatılmış ve bu yufkanın içine “teh” adı verilen üzüm kurusu sarılarak oluşturulan dürümler götürülmüştür. Gelin hamamında kayınvalide, geline mezer (peştemal) ile şemsiye hediye etmektedir. Gelin, hamama giderken yağmurlu havalarda ıslanmasın diye şemsiye hediye edilmektedir, yani bu durumdan geline değer verildiği anlaşılmaktadır. Bu gelenek, 90'lı yılların başına kadar devam etmiştir. Gelin, hamamda mezeri sarılınca natır (kadın telak) gelir ve peştemalin ucunu, hamam taşı içinde bulunan suya batırmakta ve bahşiş almaktadır. Gelin hamamında gelini, kayınvalide veya görümce yıkamak-

tadır. Bu olayın sebebi de gelin, eve misafir olarak gelmiştir ve değerlidir anlamına gelmektedir. Gelin, çeyizden olan yeni hamam havlularına sarılıp dışarıya çıktığında hamamcının, kayınvalidenin ve hamamda bulunan büyüklerinin elini tek tek öpmektedir (K2 ile görüşme, 06.01.2020).

Fotoğraf 28: Hamam eşyaları

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Hamam eşyaları arasında hamam bohçası, hamam tası, hamam güğümü, kildenlik (kil **satırı**), hamam kilimi, hamam döşemesi, hamam havlusu, mezer (peştamal), pullu hamam şeşi, tarak, kese ve hamam torbası bulunmaktadır.

Hamam bohçası, insanların hamama giderken hamam eşyalarını koyduğu kare parçadır. Bohçaların içine eşyalar yerleştirildikten sonra bohça kenarları karşılıklı ve çapraz biçimde üst üste getirilerek bağlanmakta ya da iğnelenmektedir. Kahramanmaraş'ta hamam bohçaları iç bohça ve dış bohça olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hamam bohçaları, çok farklı kumaş kullanılarak ve süsleme tekniği uygulanarak hazırlanmaktadır. İç bohça genellikle ipek ya da kumaştan; dış bohça ise kadife, tergal ya da mangol kumaştan yapılmaktadır. İç hamam bohçası, dış bohçaya sarılmaktadır. Ayrıca hamam havlusunun yerleştirildiği bohça ile çamaşırların yerleştirildiği bohça birbirinden farklı olmaktadır. Hamam bohçasının içine havlu takımı ile mezer yerleştirilmekte; çamaşır bohçasına ise hamamdan önce temiz iç çamaşırı hamamdan sonra ise kirli iç çamaşırı yerleştirilmektedir.

Fotoğraf 29-30: Hamam bohçası ve süsleme detayı

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Ayşe ZABUN'a ait hamam dış bohçası 1955 yılına aittir. Bohçada siyah renk kadife kumaş kullanılmış ve bohça, altın tel kullanılarak dival tekniği (sim-sırma) ile süslenmiştir. Süslemede bitkisel bezeme (çiçek, kıvrık dal), hayvansal bezeme (kuş) ve figürlü bezeme (vazo) konu olarak seçilmiştir.

Fotoğraf 31-32: Hamam bohçası/atlas bohça ve süsleme detayı

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Emine Cömert'e ait hamam dış bohçası, 1940'lı yıllara aittir ve atlas bohça olarak da adlandırılmaktadır. Bohçada pembe renk kadife kumaş kullanılmış ve bohça sarı iplik kullanılarak süzeni tekniği ile süslenmiştir. Süslemede bitkisel bezeme (çiçek, kıvrık dal) konu olarak seçilmiştir.

Fotoğraf 33-34: Hamam bohçası ve süsleme detayı
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Ayşe AYGÜN'e ait hamam dış bohçası, 1930'lı yıllara aittir. Bohçada beyaz renk patiska kumaş kullanılmış ve bohça, kırmızı, siyah ve beyaz iplik kullanılarak kanaviçe tekniği ile süslenmiştir. Süslemede geometrik bezeme (çapraz çizgi) konu olarak seçilmiştir.

Hamam taşı, bakırdan yapılmış küresel gövdeli bir kaptır ve kurnada biriken suyun dökülmesini sağlamaktadır.

Fotoğraf 35-36-37: Suzan Yıldız'a ait hamam taşları
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Kildenlik (kil satırı), kilin temizlik malzemesi olarak kullanıldığı dönemde kilin taşındığı ve ıslatıldığı derin bakır kaptır. Geçmiş dönemlerde sabun veya şampuan olmadığı ve kil ile temizlik yapıldığı için kildenlik kullanılmıştır. Hamama gitmeden iki ya da üç saat önce kildenliğe kil koyulmakta, üzerine su ilave edilerek çamur halini alması beklenmektedir.

Fotoğraf 38: Aşegül Kaya'ya ait kildenlik (kil satırı)

Kaynak: A. Kaya Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 39: Kilin çamurlanmış hali

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Hamam kilimi, hamamın soyunma bölümündeki yükseklikteki taşın üzerine serilen dokumadır. Geçmişte insanlar, hamamda yaklaşık dört-beş saat vakit geçirdiği için yorulmakta hamamdan sonra üstünde hamam döşemesi serili olan hamam kilimi üzerine oturmaktadır.

Fotoğraf 40: Hamam kilimi

Kaynak: B. Zoral Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Selma Zoral'a ait hamam kilimi, 1980'li yıllara aittir. Hamam kiliminin ölçüleri 80 cm x 130 cm. dir. Hamam kilimi, elde dokumasıdır. Zoral'ın belirttiği üzere; o dönemlerde fazla seçenek olmamasından dolayı minare motifli hamam kilimi satın alınmış ve hamama gidilmediği zamanlarda seccade olarak kullanılmıştır.

Hamam döşemesi, hamam kiliminin üzerine serilen ince örtüdür. Farklı kumaştan dikilmektedir. Süsleme tekniği uygulanabildiği gibi süslemesiz olanları da bulunmaktadır. İdeal ölçüsü 90 cm x 135 cm olmalıdır.

Fotoğraf 41-42: Hamam döşemesi ve süsleme detayı
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Meral Avşar'a ait hamam döşemesi, 1970'li yıllara aittir. Hamam döşemesinin ölçüleri 80 cm x 145 cm. dir. Hamam döşemesinde sütlü kahverengi etamin kumaş kullanılmış ve hamam döşemesi, beyaz ve kahverengi iplik kullanılarak kanaviçe tekniği ile süslenmiştir. Süslemede bitkisel bezeme (kıvrık dal) ve geometrik bezme (çapraz çizgi) konu olarak seçilmiştir.

Mezer (peştamal), kadınların hamamda kuşandığı dikdörtgen parçadır.

Fotoğraf 43-44: Mezer (peştamal) örnekleri
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Fotoğraf 45-46: Selma Zoral'a ait hamam mezerin önden ve arkadan giydirilmiş hali
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Selma Zoral'a ait mezer, 1980'li yıllara aittir. Mezer'in ölçüleri 97 cm x 160 cm. dir. Mezer, hazır alınmıştır. Mezerde süsleme uygulanmamıştır.

Hamam havlusu, hamamda son yıkanmadan sonra soyunma yerine giderken kurulmak için kullanılan eşyadır. Hamam havlusu iki adet büyük beden havlusu ve bir adet baş havlusu olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır.

Fotoğraf 47: Hamam havlusu takımı
Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Selma Zoral'a ait hamam havlusu, 1980'li yıllara aittir. Hamam havlusu; iki büyük bir de küçük parça olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır. Büyük hamam havlusunun ölçüleri 85 cm x 160 cm. dir. Küçük hamam havlusunun ölçüleri ise 45 cm x 90 cm. dir. Hamam havlusu takımı hazır alınmıştır ve takımda süsleme uygulanmamıştır.

Hamam şeşi, gelinlerin hamamdan çıktıktan sonra ıslak olan saçlarına örttükleri pamuklu örtüdür.

Fotoğraf 48: Hamam şeşi

Kaynak: M. Ceranoğlu ve M. Özsan Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Merve Çingir'a ait hamam havlusu, 1990'lı yıllara aittir. Hamam şeşinin (pamuklu tülbent) ölçüleri 85 cm x 85 cm. dir. Hamam döşemesinde beyaz pamuklu tülbent kullanılmış ve hamam şeşi, beyaz iplik ve pul kullanılarak fırkete oyası tekniği ile süslenmiştir. Çingir'ın belirttiği üzere geçmişte kullanılan hamam şeşlerinde demir pulun; günümüzde ise plastik-metal karışımı pulun kullanıldığını belirtmiştir.

Tarak, hamamda yıkanma esnasında ve hamamdan çıktıktan sonra saçların taranması için kullanılan eşyadır.

Fotoğraf 49: Tahta tarak

Kaynak: B. Zoral Fotoğraf Koleksiyonu, 2020.

Günümüz gelin hamamları ise eğlenmek amaçlı yapılmaktadır. Kız ve erkek evi Kahramanmaraşlı ise her iki tarafın da aileleri gelin hamamına katılmaktadır. Tüm hamamı kapatan aileler olduğu gibi bir odayı kapatan aileler de bulunmaktadır. Hamamı balonlarla, tüllerle, gül yapraklarıyla, mumlarla, çiçeklerle süslemektedirler. Göbek taşında oynaması için özel dansçılar ayarlanmaktadır. Bu hazırlıklar organizasyoncular tarafından yapılabildiği gibi ailelerin kendileri tarafından da hazırlanmaktadır. Dansçı getirtmeyen aileler kendileri darbuka çalarak ya da müzik ses sistemi ile oynamaktadır (K3 İle Görtüşme, 11.01.2020).

Fotoğraf 50-51: Günümüz gelin hamamlarının süslenmesi
Kaynak: S. Üzen Fotoğraf Koleksiyonu, 2019.

Fotoğraf 52-53: Günümüz gelin hamamlarının süslenmesi
Kaynak: S. Üzen Fotoğraf Koleksiyonu, 2019.

Sonuç

Hamam, insanların temizlik ihtiyacına hizmet eden mekânlardır. Hamam kültürünün geçmişi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Tarih öncesi devirlerde insanların kutsal pınarlarda yıkanma sürecinden başlayarak ortaya çıkmıştır. Temizlenme amacı ile yapılan hamamlar,

gün geçtikçe temizliğin yanı sıra insanların eğlendiği, çeşitli olayları kutladığı ya da sosyalleştiği mekânlar haline dönüşmüştür.

Geçmişte her evde banyo olmaması ve ekonomik açıdan da zorluk yaşanması nedeniyle insanlar ailece ya da topluca yakın mevkilerinde yer alan hamamlara gitmeyi tercih etmiştir. Günümüzde ise altyapının gelişmesi, her evde banyonun bulunması, refah seviyesinin artması nedeniyle hamamlara giden insan sayısını azaltmıştır.

Her ne kadar temeli çok eskilere dayansa da günümüzde dünyada hamam kültürü denince akla Türk hamamı geldiği düşünülmektedir. Türk hamamlarını kullanmada da birincil amaç; yıkanma, temizlenme olmasına rağmen sosyal ve kültürel içeriğin de bulunduğu evlilik ritüelleri, eğlence aktiviteleri, dini ritüeller, sağlık (tedavi) etkinlikleri ve sanat etkinlikleri ile kullanım amacıyla değişiklikler yaşanmıştır.

Hamamlarda insanlar; kubbeden sızan sayısız ışık huzmesiyle birlikte su buharının yarattığı mistik ve büyütlü bir atmosferde sosyal etkinlikleri gerçekleştirmişlerdir. Düğün, kına, sünnet, doğum gibi önemli geçiş dönemleri hamamda kutlanmış ve bu çerçevede ritüeller ortaya çıkmıştır. Bu ritüellerden biri olan gelin hamamı, düğünden önce gelinin ve damadın akrabalarının beraber gittiği ve eğlendiği bir gelenektir.

Gelin hamamı ritüelinin geçmişte çok sıklıkla uygulandığı ancak günümüzde azalsa da halen uygulanmaya devam edildiği illerden biri Kahramanmaraş'tır. Kahramanmaraş'taki gelin hamamlarında uygulama biçiminde değişiklikler yaşanmış; geçmişteki gelin hamamlarındaki uygulamalar 90'lı yılların başına kadar devam etmiştir. Gelinler için hazırlanan bohçalar, hamam döşemesi, hamam kilimi, kildenlik, gibi hamam eşyaları artık tercih edilmemektedir. Günümüzde ise sadece eğlenme amaçlı ve bir kez yapılan gelin hamamları organizatörler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Gelin hamamları için hamamlar süslenmekte ve gelin hamamına genellikle gelin kızın arkadaşları katılmaktadır. Günümüzde bu durum bekarlığa veda partisi olarak da adlandırılmaktadır.

Günümüzde her ne kadar hamama gitme kültürü azalsa da Türk hamamının tarihi ve kültürel motifleri her zaman dikkat çekmiştir. Özellikle Kahramanmaraş'ta gelin hamamlarının yapılış şekli ile değişikliğe uğradığı; ancak halen bu ritüeli devam ettiren ailelerin bulunduğu görülmektedir. Kültürümüze özgü ritüellerinin yaşatılması için çeşitli organizasyonlar ile toplumsal farkındalık oluşturulmalıdır.

Notlar

- 1 Bu makale aynı adla 18-20 Şubat 2020 tarihinde I. Uluslararası Kahramanmaraş Tarih, Kültür, Sanat Sempozyumu ve Sergisinde sözlü olarak sunulmuştur.
- 2 Makalenin üretilmesinde Kahramanmaraş ilinde geçmişte ve günümüzde uygulanan gelin hamam kültürü hakkında bilgi toplamak için saha araştırması yapılmış ve yüz yüze görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda Emine Dilatlı, Selma Zoral ve Yıldız Gözlüklü ile kişisel görüşme yapılmış ve görüşme kayıtları, konuşma çözümlemesi yöntemi kullanılarak çevriyaziya (transcription) dönüştürülmüştür.

Kısaltmalar

D.T. : Doğum tarihi.

Kaynaklar

- Adanır, F. (2014). Kahramanmaraş'ın geleneksel mimarisi. O. Doğan, R. Avcı & S. Yakar (Eds.), *Akdeniz'in Altın Kenti Kahramanmaraş* (ss. 227-255). Kahramanmaraş Valiliği, İl ve Kültür Turizm Müdürlüğü.
- Ceranoğlu, M. & Özsan, M. (2020). *Kahramanmaraş gelin hamamı fotoğraf koleksiyonu*, Kahramanmaraş.
- Çavuş, N. (2009). *Ankara ili Beypazarı ilçesi geleneksel hamam kültüründe kullanılan işlemeli ürünler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güler, F. (2010). *İzmir etnografya müzesinde ve Efes Müzesi Selçuk'ta bulunan hamam takımlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gündoğdu, H. (2001). Mimari, hamamlar. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (cilt. 24, ss. 197-201). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karpuz, H. (1991). Hamam. *Türk Aile Ansiklopedisi* (cilt 3, ss. 985-986). Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Başkanlığı.
- Kaya, A. (2020). Kahramanmaraş gelin hamam eşyaları fotoğraf koleksiyonu, Kahramanmaraş.
- Kayserili, A., & Korkusuz, T. (2018). Erzurum şehrinde hamamlar ve hamam kültürünün kültürel coğrafya analizi. M. Küçükkuşurlu, U. Akbulut & N. Ürkmez (Eds.). *Osmanlı Hakimiyetinin 500. ve Kurtuluşun 100. Yılında Uluslararası Erzurum Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (ss. 457-476). Erzurum Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1944). *Türkiye Türk düğünleri üzerine mukayeseli malzeme*. Maarif.
- Köprülü, Ö. (2002). Mimarlık tarihimizde önemli yer tutan halk hamam ve kaplıcalarının Bursa'da bulunan örneklerin incelenmesi. Y. Oğuzoğlu & K. Üstünova (Eds.). *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu Bildiri Kitabı* (cilt 2 ss.821-836). Uludağ Üniversitesi.
- Ögel, B. (1991). *Türk kültür tarihine giriş 3: Türklerde ev kültürü (Göktürklerden Osmanlılara)*. Kültür Bakanlığı.
- Önder, O. (2007). *Sivas ili merkezindeki Türk devri hamamları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özkarıcı, M. (2017). Acar hamam. İ. Solak (Ed.). *Kahramanmaraş Ansiklopedisi* (ss. 35-37). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Sami, K. (2017). Halk kültürü bağlamında hamam(lar)ın toplumsal ve mekânsal dönüşümleri, Diyarbakır tarihi "Suriçi" örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 16(64), 1531-1546.
- Türkan, K. (2009). Türk masallarında mimari: Hamam ve işlevleri. *Milli Folklor Dergisi*, (84), 162-174.
- Üzen, A. (2019). *Kahramanmaraş gelin hamamı fotoğraf koleksiyonu*. Kahramanmaraş.
- Üzen S. (2019). *Tarihi çukur hamamı fotoğraf koleksiyonu*. Kahramanmaraş.
- Yegül, K. F. (2009). Anadolu su kültürü. Türk hamamları ve yıkanma geleneğinin kökleri ve geleceği. *Anadolu / Anatolia* 35, 99-118.
- Yılmazkaya, O. (2002). *Türk hamamı İstanbul hamamları rehberi*. Çitlenbik.
- Zoral, B. (2020). Kahramanmaraş gelin hamam eşyaları fotoğraf koleksiyonu. Kahramanmaraş.

Elektronik kaynaklar

- Çukur Hamamı*. Çukur Hamamı'nın yıkanma odaları kubbelerinin dıştan görünüm fotoğrafı. (13.01.2020). <http://kahramanmarassehirrehberi.com/tr/icerik/cukur-hamami>
- Divanlı Hamamı*. Divanlı Hamamı'nın iç mekân görüntüleri. (13.01.2020). <http://kahramanmarassehirrehberi.com/tr/icerik/divanli-hamami>
- Kahramanmaraş Hamamları*. Acar Hamamı sıcaklık bölümü fotoğrafı. (01.01. 2020). http://wownturkey.com/t.php?p=/tr375/levend46_DSC_0106_800x600.jpg,
- Weber, F. (2012). *Antik Çağdan bugüne, hamam kültürü ve adetleri*. (15.01.2020). http://www.revuesplurielles.org/_uploads/pdf/12/112/112weber.pdf

Kaynak kişiler

- K1: Emine Dilitaltı, D.T. 1927, Maraş file nakışı ustası, Kahramanmaraş.
- K2: Selma Zoral, D.T. 1962, ev hanımı, Kahramanmaraş.
- K3: Yıldız Gözlüklü, D. T. 1963, ev hanımı, Kahramanmaraş.

